

Rae valla loodus- ja kultuuriväärtused

Rae Vallavalitsus

Väljaandja Rae Vallavalitsus

Kujundus ja trükk K-Print OÜ

Trükise väljaandmist toetas

KESKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

Tekstid koostasid:

Birgit Parmas (1, 3, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17)

Kristi Aru (2, 4, 5, 6, 8, 9, 10)

MTÜ Lilleoru (18)

Kaardid: AS EOMAP

Siim Orav (Rae Vallavalitsus)

Esikaanefoto: Üllar Raasik

Tagakaane foto: Aarne Vesi

ISBN 978-9949-30-770-8

Jüri 2012

1

2

3

1. PIRITA JÕGI
2. KÜLMA TALU PARK/ VABADUSVÕITLUSE MUUSEUM
3. RAE ROODUVARJEND
4. ASSAKU NÕIAKIVI
5. LEHMJA-LOO TARANDKALME
6. MUISTNE ASULAKOHT
7. LEHMJA TAMMIK
8. JÜRI KIRIK JA KIRIKUAED
9. RAUASULATAMISE TÄHISTUSKIVI
10. RAE KOOLIMAJA, RATASSPEADE MÄLESTUSKIVI
11. KÜRNA MÕISAPARK
12. KARJAVERE (VASKJALA, KAPA) TAMM
13. LIMU JÄRV
14. MÄDAJÄRV
15. REIMA KADAKAS
16. PARASPÖLLU LOODUSKAITSEALA
17. JÕEPERE KÜNNAPUU
18. LILLEORU ÕPPE- JA KÜLASTUSKESKUS ARUVALLA KÜLAS

Sisukord

- 1 Pirita jõgi
- 2 Külma talu park/ Vabadusvõitluse muuseum
- 3 Rae rooduvarjend
- 4 Assaku Nõiakivi
- 5 Lehmja-Loo tarandkalme
- 6 Muistne asulakoht
- 7 Lehmja tammik
- 8 Jüri kirik ja kirikuaed
- 9 Rauasulatamise tähistusmärk
- 10 Rae koolimaja, Ratasseppe kivi
- 11 Kurna mõisapark
- 12 Karjaverre tamm
- 13 Limu järv
- 14 Mädajärv
- 15 Reima kadakas
- 16 Paraspõllu looduskaitseala
- 17 Jõepere künnapuu
- 18 Lilleoru

1. PIRITA JÕGI
2. KÜLMA TALU PARK/ VABADUSVÕITLUSE MUUSEUM
3. RAE ROODUVARJEND
4. ASSAKU NÕIAKIVI

Pirita jõgi

Pirita jõgi (registrikood VEE 1089200) asub Harjumaal, jõgi algab Pususoo kaguservast ja suubub Tallinna lahte. Jõe pikkus on 105 km, valgala 799 km². Pirita jõgi on Harjumaa üks suuremaid jõgesid. Tähtsamad lisajõed on Kuivajõgi, Tuhala jõgi, Angerja oja ja Leivajõgi.

Jõe ülemjooks asub Kõrvemaal, keskjooks ja enamik alamjooksust Põhja-Eesti lavamaal ning suudme-eelne osa Põhja-Eesti rannikumadalikul. Jõgi voolab läbi Kõrvenurga küla ja Ardu aleviku kuni Paunküla veehoidlani (pindala ca 350 ha), mis rajati jõe 1960. a Ülemiste järve veetaseme reguleerimiseks. Algul paisutati ainult Pirita jõe ülemjooksu vett, 1975. a hakati veehoidlase juhtima lisavett Jägala jõest Saelt. 1980. a rekonstrueeriti veehoidla hüdroosõlmeks ja Pirita ülemjooksu vesi suunati veehoidlast mööda, mistarvis veehoidla länekaldale kaevati kunstlik jõesäng. Allpool veehoidlat - Paunküla, Sõmeru, Ravila, Kose ja Saula ümbruses voolab jõgi juba looduslikus sängis, on käänuline ja kõrgete kallastega. Tuhala kohal pöördub jõgi põhja ja kõrged kaldad asenduvad madalatega. Põhja suunas voolab jõgi kuni Iru linnamäeni, kust edasi suundub arvukaid lookeid tehes lääneloodesse ja suubub Tallinna lahte Pirital. Alamjooksu alumises osas, Vao külast alates, voolab jõgi väga maalilises lookevas orus, mis Narva maanteest kuni Pirita kloostri juures oleva maantee sillani on võetud looduskaitse alla. Ülemjooksul voolab jõgi peamiselt läbi soiste metsade, kus inimasustus on hõre. Ainus sealne suurem asula on Ardu. Kesk- ja alamjooksul on jõe ümbrus enamasti tiheda asustusega. Suurematest asulatest paiknevad jõe kallastel või läheduses (järjekorras allavoolu) Paunküla, Ravila, Kose, Kose-Uuemõisa, Vaida, Jüri, Lagedi, Loo ning edasi Tallinna linna Kose, Maarjamäe ja Pirita linnaosa. Väiksem, 1971. a rajatud veehoidla asub alamjooksul Vaskjalal, kus osa jõe veest juhitakse kanali kaudu Ülemiste järve.

Vaade Pirita jõe Vabadusvõitluse muuseumi jalakäijate sillalt Foto: Kristi Aru, 2012

Vaade Pirita jõe jalakäijate sillale Vaskjalas Foto: Martin Minn, 2012

Looduslike eelduste poolest on Pirita jõgi väga hea füüsilise kvaliteediga. Jõe alamjooksul ja suuremal osal keskjooksust on säilinud looduslik säng, jõe alamjooks on väga suure languga ning seal on rohkesti karestikke ja kiirevoolulisi kivise-kruusase põhjaga jõelõike. See loob head elutingimused lõhelastele (lõhe, meriforell, jõeforell) ja teistele kalaliikidele (võldas, trulling, lepamaim, vimb, jõe- ja ojasilm). Jõe keskjooksul on lang väike, kuid säilinud on palju vanajõgesid ja kevadeti üleujutatavaid luhtasid. Seal on head elutingimused karplastele, haugile ja ahvenale.

Vaade Vaskjala vanale paisule Foto: H. Uusi, 1983

Külma talu park ja Eesti Vabadusvõitluse Muuseum

Lagedil Pirita jõe käärus Külma parkis asub Eesti Vabadusvõitluse Muuseum. Eesti ainuke sõjamuuseum on asutatud Johannes Tõrsi eestvõtmisel 1994. aastal. Siin on väljapanekud Eesti Vabadussõjas ja Teises Maailmasõjas võidelnud eesti väeosade kohta. Eksponeeritakse sõjatehnikat, relvi, sõjaväevorme ning paljut muud. Küllastaja saab jälgida eestlaste võitlusteed erinevates armeedes Vabadussõjast kuni metsavendluseni välja.

Muuseumihoone Lagedil Foto: Turundustugi, 2008

Muuseumis on esindatud peaaegu kõik sõjaväevormid, mida eesti sõdurid neis sõdades on kandnud. Hoone keldris on suur, erinevatel ajaperioodidel kasutatud käsirelvade kogu. Muuseumi stendidel olevad väljapanekud kajastavad eestlaste osalust möödunud sõdades, sõjasündmusi, meie tuntud sõjaväejuhte ja nende elusaatusi. Samuti on väljapanekute hulgas palju sõjalugusid ja sõjas osalenute mälestusi kajastavaid raamatuid, dokumente ja sümbolikat.

Foto: Turundustugi, 2008

Eesti Vabadusvõitluse Muuseum on eramuuseum, kus lisaks huvitavale ekspositsioonile toimuvad põnevad ettevõtmised. Lavastatakse toimunud lahinguid, tähistatakse Eesti ajaloo olulisemaid sündmusi. Muuseumi aluse maatüki ostis kunagi endale Eesti presidendid vend Voldemar Päts. Kuna Voldemar Päts armastas kunsti, olid siin igal suvel koos noored skulptorid ja maalijad ja see koht kujunes noorte kunstnike koduks. 1944. a lahkus Voldemar Päts Eestist.

Vaade muuseumi rippsillale Foto: Turundustugi, 2008

Johannes Tõrs taastas vanade fotode järgi endise hoone (Narva-Jõesuust ostetud vene suurvürsti suvila) ning lõi sinna sõjaajalugu jutustava muuseumi. Samuti korrastas pargi, kus kasvas 146 erinevat puu ja põõsaliiki. Külma pargi, mis asub Pirita jõe harude vahelisel saarekesel, rajas kunagi Voldemar Pätsi talu maadele kunstnik Ott Kangilaski. Külma talu park võeti looduskaitse alla 1960.aastal. Külma talu pargi (keskkonnaregistri kood KLO1200373) pindala on 3,3 ha. Külma talu parki täiendatakse aasta-aastalt. Sinna on puid istutanud Eesti presidendid, peaministrid jne.

Külma parki istutatud tammed Foto: Kristi Aru, 2012

Rae positsiooni rooduvarjend

Peeter Suure merekindlus on rannapatareide ja maismaakindlustiste vöönd, mis rajati Tallinna ja Porkkala ümbrusesse ning nendevahelistele saartele ajavahemikul 1912-1918.

Tallinna kui Vene Läänemere-laevastiku pea-operatiivbaasi maapoolne kaitse kavandati koos peapositsiooni strateegilise kaitse kinnitamisega keisri poolt 16. novembril 1911. aastal, peale mida alustati koheselt maade vöörandamisega. Tööd teostati maavägede juhtimisel ja need kavatseti lõpetada 31. detsembril 1917. aastal.

Maarine oli kavandatud kolme sektorina, mis jagunesid 52 km ulatuses järgmiselt:

I sektor – Suurupi – Kodasema, ~ 12 km

II sektor – Kodasema – Raudalu, ~ 20 km

III sektor – Raudalu – Muuga laht, ~ 20 km

Peeter Suure merekindluse Rae positsiooni rooduvarjend paikneb Rae külas Rae mõisa lähisel. Rae positsiooni rooduvarjend kuulub III kaitsektorisse. Kaitsepositsiooni projekt kinnitati 23.08.1916. Rae positsiooni rooduvarjend oli tugevaim ühtsesse süsteemi koosnevast 3-osalisest varjendist, mis võisid arendada koostööd, kuid vajadusel jätkata vastupanu iseseisvalt. Varjend oli ümbritsetud ühisest kaevikuvööndist koosnedes omakorda neljast kaitsepunktist. Positsioonile nähti ette 15 suurt betoonvarjendit, mis kõik oleksid omavahel tunnelitega ühendatud. Sel moel võis ühest kohast teise liikuda kaitstult ja kiiresti. Kuid valmis ainult üks rooduvarjend mõõtmetega 9x41 meetrit. Tunnelite tegemiseni ei jõutud.

Säilinud on ka kindlustatud punkti servadele rajatud kaevikuvööndi osi ühes väikeste, osalt purustatud betoonvarjenditega. Fassaadi pikkus on 41 m, ristlõikeliste mõõtmetega 9x6m. Betoonlagi oli 2,5 m paksune, sama kõrged olid ka all asuvad siseruumid. Fassaadi ette on rajatud kaldteena laskuv süvend, kust pääses uste juurde.

Foto: Birgit Parmas, 2012

Assaku Nõiakivi

(arheoloogiamälestis nr 18734)

Assaku Nõiakivi Foto: Martin Minn, 2012

Rae vald on rikas kultusekivide poolest. Neid, pinnale süvendatud lohkudega kive, on valla piires teada üle saja. Tuntuim on kindlasti Assaku Nõiakivi, mis avastati Oskar Raudmetsa poolt 1964. aastal. Assaku Nõiakivil on 405 kunstlikku lohku ning ta on oma lohkudearvu poolest suurim Põhja-Euroopas. Lohkude läbimõõt on enamasti 5-10 cm ja sügavus 1-4 cm. Lohkude eesmärki ei osata üheselt selgitada, kuna nende asumine nii kivi peal kui külgedel viitab sellele, et lohke ei ole kasutatud vedeliku valamise või kogumise kohana. Kultusekivide süvendeid on seostatud näiteks surnutekultusega ja samuti teiste oletustega, kuid täpsem tähendus on seni selgitamata. Assaku Nõiakivil on näha ka lai sile liurenn, mida arvatavasti kasutati endistel aegadel viljakusmaagia rituaalides. Lisaks märkab tähelepanelik silm kivisse uuristatud risti ja number seitset, mis ilmselt annab tunnistust, et tegemist on piirikiviga. Nõiakivi avastamisel mõõdeti kivi ümbermõõduks 12,5 m ja kõrguseks 1,1 m.

Huviline leiab Nõiakivi üles Vana-Tartu maantee Assaku viadukti juurest, vahetult tee servast. Nii mõnigi kord võib kivil näha lohkudesse pandud münte, eks ikka õnne leidmiseks ja halva peletamiseks. Kivilt mündi võtmine pidi aga kaasa tooma õnnetust. Rahvasuu räägib, et kivi peale ei tohi ka jalgupidi minna, see ei tööta head.

Kõneldes Assaku Nõiakivist, teistest Rae valla kultusekividest ja mälestistest, ei saa rääkimata jätta Oskar Raudmetsast. Oskar Raudmets (2014-2003) tegeles aastakümneid muinsuskaitse ja mälestiste alal ning tema uurimistöö tulemustel on hindamatu väärtus. Ta on avastanud üle 100 vana asulakoha, üle 300 kultusekivi sh Assaku Nõiakivi ning enam kui 70 kivikalmet. O. Raudmetsa sulest on ilmunud hulgaliselt artikleid, ta võitles kompromissitult kõige Eesti maastikes kaitset vajava eest.

Oskar Raudmets tütardega loendamas Assaku Nõiakivi lohke
Foto: Artur Lass, 1964

1. PIRITA JÕGI
5. LEHMJA-LOO TARANDKALME
6. MUISTNE ASULAKOHT
7. LEHMJA TAMMIK
8. JÜRI KIRIK JA KIRIKUAED
9. RAUASULATAMISE TÄHISTUSKIVI
10. RAE KOOLIMAJA, RATASSEPPADE MÄLESTUSKIVI
11. KURNA MÖISAPARK
12. KARJAVERE (VASKJALA, KAPA) TAMM
13. LIMU JÄRV
14. MÄDAJÄRV

Lehmja-Loo tarandkalme

(arheoloogiamälestis nr 18788)

Jüri kihelkonna territooriumil leidub nii tarandkalmeid kui kivikalmeid. Lehmja – Loo tarandkalme asub Vana – Tartu mnt ääres. Tarandkalme pärineb 4. sajandist, pikkus põhjalõuna suunas on kuni 7m ja laius 5 m. Kalme on esimene omataoline Eestis, ta on ühetarandiline ning laetud paekivist. Paekividest müüride vahed olid täidetud raudkividega. 1967.-1968. aastal toimusid Vello Lõugase juhtimisel kaevetööd, mille käigus leiti kalmest üle pooletuhande leiu. Raudkivide vahel leidis hulgaliselt põlenud ja põletamata luid, üle 700 savinõukillu, mitmesuguseid ehteid, neete, sepanaelu, nuge jt leide. Unikaalsemaks leiuks on kettakujulise jalaga 5. sajandi ambsõlg, samuti leiti omaaegseid Rooma provintsis valmistatud klaasist helmeid. Kalmesse on maetud peamiselt 4.-6. sajandil, järelnatustena ehk veel 8. sajandil ja 11-12. sajandil. Pärast läbiuurimist kalme rekonstrueeriti algsel, umbes 1 m kõrguste ääremüüridega ääristatud kujul.

II kalme oli rajatud 100 m ida poole Lehmja loopealse järsaku nurgale ning tegemist oli kivikirstkalmeaga, mille leiu kuulusid peamiselt 1.-12. sajandisse. Selle kalme kõrval asunud III kalme oli 7. sajandil rajatud korrapärase siseehitusega kivikalme, millest leiti üsna palju relvi ja samast ajast pärit ehteid. Kalme oli sarnane ehituse, matmisviisi ja leiumaterjali poolest Edela-Soomes leitud kivikalmetega, mis viitab tihedatele omavahelistele sidemetele. IV kalme oli korrapäratu siseehitusega raudkividest kalme. V kalme lõhuti Esimese Maailmasõja ajal, kuid kalmepõhja kaevamisel leiti natuke keraamikat, põlenuid luid ja nuga.

Lehmja-Loo tarandkalme on pärit 4. sajandist Foto: Birgit Parmas, 2012

Muistne asulakoht

(arheoloogiamälestis nr 18785)

Otse Tallinn-Tartu maantee ääres kahetasandilise ringristmiku serval jääb möödasõitjale silma vinnaga kaev. Selle juures veel infotahvel ja rohkem me kiirustades ei märkagi. Ometi tasub märgata ja teada, et tegemist on muistse Lehmja asulakohaga. Liiklussõlme ümbruses asuvad lohkudega kultusekiivid lubavad oletada Lehmjas elamist juba 500 aastat e.m.a.

Taani hindamisraamatus, mis registreeris 1241. aastal enamiku Põhja-Eesti küladest, on Lehmja (Lemethel) suuruseks märgitud 15 adramaad. Vaskjala ja Järveküla kõrval oli see 13. sajandi algul Jüri piirkonna suuremaid ja pererikkamaid külasid. 17. sajandi kolmekümnendail aastail ehitati Lehmjasse mõis, mis omaniku järgi sai Rosenhageni nime. Lehmja mõis jäi suurel näljaajal (1695-1697) peaaegu tühjaks, sest talupojad põgenesid mujale paremat elu otsima. Nii ei leia me Lehmja küla nime 1750. aasta adramaarevisjonist alates. Ilmselt viidi talupojad Rosenhageni mõisa alla kuulunud Assaku lähedale Jagumäe külla, sest selle küla elanike arv kahekordistus ja endine Jagumäe küla sai uusasukate järgi Lehmjaks.

Esimesed leiud muistse Lehmja asulakoha aladelt avastas 1972. aastal koduloouuri- ja Oskar Raudmets. Leitud kivikirves dateeriti kuuluvaks III aastatuhandesse e.m.a, vanim leitud münt (Riia killing) oli pärit aastaist 1424-1448, kokku oli leide ligi viissada. Ulatuslikud arheoloogilised päästekaevamised toimusid Jüri liiklussõlme väljaehituse tõttu aastatel 1985-1989. Detailselt uuriti läbi 17 530 m² suurune ala ning koguti üle 15 000 üksikeseme. Väljakaevamiste leiud on pärit erinevatest ajastutest ning on tunnistuseks, et sellel alal on elatud juba väga pikka aega. Iidsest asulakohast kõnelevad kiviajast pärit leiud – kivikirve katkend ja tule-

Foto: Birgit Parmas, 2012

kivilaast. Savinõude killud, viljahõõrumiskivid, raudnoa katkend jt leiud viitavad sellele, et siin elati ka keskajal. 17. sajandil muutus talurahva seas populaarseks tubaka suitsetamine. Nii on ka Lehmja aladelt leitud Hollandi (seal asus savipiipude valmistamise keskus) savipiipe ja selle katkendeid.

Väljakaevamistel Lehmja vanas asulakohas avastati 11 rehielamu põhja, lautade, küünide ja 3 kaevu

jäänuseid. Uurides hooneid ja analüüsesid maapõuest väljatulnud leide, saadi täpsemat selgust talurahva elust ja olust möödunud aegadel. Näiteks, kuidas põlluviljelust harrastanud eestlane vilja kuivatas ja säilitas, elades viljasaagiga ise ühe katuse all. Kogutud vilja töödeldi suitsus, mis andis toitu ka ikaldusaastatel, samuti olles üheks tähtsamaks kaubavahetusartiklik.ks.

Lehmja küla kaevetööd on olulise tähtsusega mitte ainult meile, vaid täiendavad kogu Põhjala rahvaste ehituskultuuri mosaiiki.

Foto: Birgit Parmas, 2012

Foto: Birgit Parmas, 2012

Lehmja tammik

Lehmja tammik asub Harjumaal Rae vallas Jüri alevikus ja see võeti kaitse alla 24. juunil 1960. a Harju Rajooni TSN Täitevkomitee otsusega. Kaitseala pindala on 12 ha (Keskonnaregistri kood KLO1200454).

Lehmja tammiku näol on tegemist on ühe vähese allesjäänud Eesti tammikuga, ta on suurim ja haruldasim põlispuude kooslus Tallinna lähedal. Ühtlasi on see kaitsealune tammik kõige hõlpsamini ligipääsetav looduslik laialehine mets iga tallinlase jaoks. Tammiku ulatus põhjast lõunasse on 400 m ning idast läände 450 m.

Lehmja tammede keskmiseks vanuseks on metsakorralduse andmetel ligikaudu 130 aastat, kuid puude vanus ja suurus on väga ebaühtlane. Siinse vanema põlvkonna tammede vanust määras Mart Rohtla 2003.a võetud korbaproovide analüüsi alusel: vanim elav tamm „Prohvet“ osutus 374-aastaseks.

Jaan Rimmel on siin linnuliike kokku registreerinud 60. Püsipesitsevaid liike on registreeritud 18. Lisaks on tammikus registreeritud pesitsemas, kuid mitte igal aastal, 22 liiki linde, kellest tähelepanuväärsemad on kodukakk, põldtsiitsitaja, suurnokk ja vööt-pöösaliind.

Selgrootutest on põhjalikult putukaid uurinud entomoloog Märt Kruus. Siit leitud 420 liigist on enamik liblikalised. Huvitavamad leiud on: tammega seotud

violet-sillaktiib, pärnasuru, peitöölane, meile sisse rändav admiral, mitu haruldast juureöölalt, kaunis ja suur sinipaelöölane ja lehise-pisivaksik (kusjuures siinse tammikus lehised puuduvad).

Rohttaimi on uurinud botaanik Öie Jaagomäe. Tammiku au ja uhkus on kindlasti jumalakäpp. Veelgi haruldasem on varjuluste, kes Lehmja tammikust põhja pool kasvab vaid Ahvenamaa saarestikus. Eestis teatakse teda kasvamas ainult kümnekonnas kohas Saaremaal ja mõnedes kohtades Põhja-Eestis. Nii jumalakäpp kui ka varjuluste kuuluvad II kategooria kaitsealuste taimede nimistusse. Tarnadest on siin teada kaks tarna - sõrmtarn ja metstarn. Viimast leidub Eestis üsna vähe: siit umbes 100 km raadiuses kasvab metstarna teadaolevalt veel kahes kohas. Samuti pole Eestis

Foto: Turundustugi, 2008

Foto: Martin Minn, 2012

eriti sagedased ka magus hundihammast, ojamõõla ja maamõõla hübriid ja harilik käopak. Tammikus leidub ka lõhnava varjulille (uue nimega lõhnava madar) rikkalik leiukoht.

Lehmja tammik on üsna tüüpilise hansa pärimuse järgi tekkinud kahest pulmaringist, kes teineteisele teed ei tahtnud anda ning taplema läksid. Ellujäänud pruut ja peigmees, pulmalised ja preester moondati karistuseks tammedeks.

Räägitakse, et kui neid puid kirvega raiuda, tuleb tüvest verd. Rahvajuttude järgi tuntakse tammikus kolme nimelist puud: Pruut, Peigmees ja Peupoiss. Kahte jämedamat puud otse maantee ääres nimetati Pruudiks ja Peigmeheks. Tee vastaspoolel asuvad eriti jändrikku tamme kutsuti ühe pärimuse järgi Kerjuseks, teise järgi Kirikuõpetajaks. Peigmees on tammiku vägevaim puu. Puu tervis on teiste ümbruse põlispuudega võrreldes tänaseni suurepärase. Pruut pole kahjuks meie päevadeni elanud.

Foto: Martin Minn, 2012

Vaade Peigmehele ja Peupoisile 80ndatel aastatel Foto: O. Raudmetsa erakogu

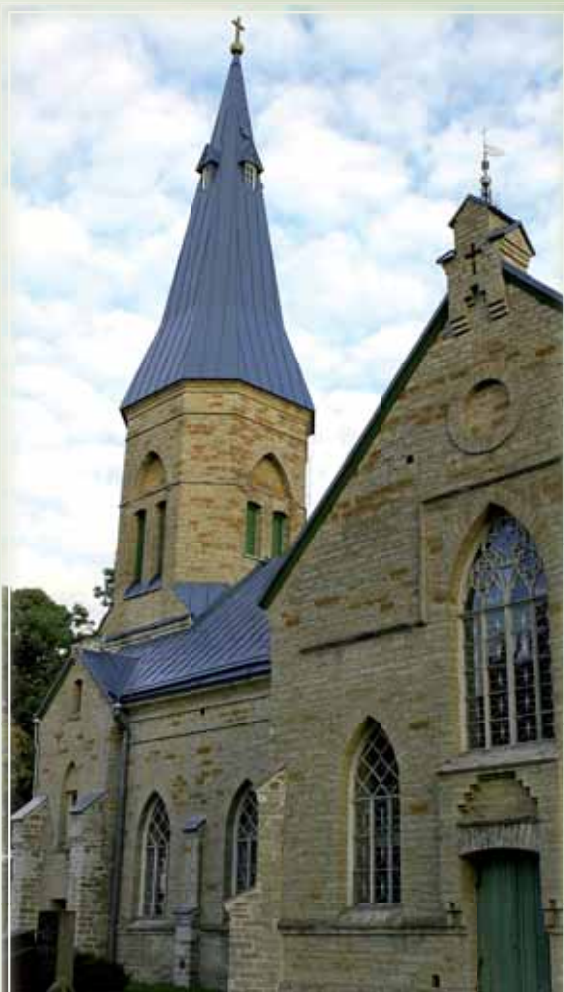
Jüri kirik ja kirikuaed

Arvatakse, et esimene kirik praeguse Rae valla aladele ehitati 1224. ja 1254. aasta vahel Vaskjalga, tänasest kirikust umbes 1 km kaugusele. 1401. aastal asus aga kirik oma praeguses asukohas Karla külas. 1418 on kirikut esmakordselt mainitud Püha Jüri kirikuna, selle järgi on nime saanud asula ja endine kihelkond.

Praegune Jüri kirik (ehitismälestis nr 2947) ehitati keskaegse kiriku asemele vähem kui aastaga ning pühitseti 15. detsembril 1885. Vanast pühakojast on alles tornikellad, kaks renessansistiiilis kroonlühtrit ja veel teisi kirikuriistu, samuti üks keskaegne hauaplaat praeguse kiriku peaportaali mademena ja teine, hilisem, eeskoja pörandas.

Kiriku projekti autoriks on parun Friedrich Axel von Howeni (1845-1911), kes on teada ka kui lisaku kiriku ehitaja ning Kuusalu kiriku ümberehitaja. Jüri kirik on nii sise- kui välisarhitektuurilt neogooti stiilis ehitis. Esinduslikud on kiriku küljefassaadid. Kiriku siseruumi katvad puidust ristrietega rippvõlvid matkivad Inglise tuudorstiili. Stiiliühtsesse kujundusse kuuluvad samuti puitpitsilise võrega altar maaliga "Kolgata" (C. Greger) ja võidukaare lõunaküljel kõrguv kantsel, oreliprospekt ning hiigelsuur puidust kroonlühtr 19. sajandist. 1930.-1940. aastate vahel oli kiriku sisekujunduse põhivärvideks eesti lipule sarnased värvid - sinine tumepruunis raamistikus lagi, valged seinad ja peaaegu mustad pingid.

Jüri kirikuaia (ajaloo- ja ehitismälestis nr 2948) hauatähiste seas on hulganisti 19. sajandist pärit omapärase kujuga suhteliselt õhukesest paekivist riste. Siin on leidunud erakordseid talupoeglike sepiriste, sealhulgas katusriste. Kirikuaia sajanditepikkust vanust tunnistavad ratasristid. Üks neist, aastast 1683 on müüritud kiriku kagupiilarile, teine ratasrist aastast 1637 asub kirikuaias. Kirikuaias leidub ka ainulaadseid kiviriste.

Jüri kirik ehitati aastal 1885 Foto: Martin Minn, 2012

Aastatel 1713-1748 oli Jüri kiriku pastoriks Anton Thor Helle, tänu tema eestvedamisele sai teoks Piibli tõlkimine eesti keelde. Esimese eestikeelse „Piibli-raamatu“ trükist ilmumise 250. aastapäevaks ning A.Th.Helle mälestuseks avati 14. oktoobril 1989 Jüri kiriku kõrval graniiti raiutud hiigelpaksu pronkspiibliga mälestusmärk (kavandanud A. Jürjo, valmistanud A. Dina).

Langenud sõdurite mälestussammas (1926?)

Foto: O. Raudmetsa arhiiv, asukoht Vaida raamatukogu

Mõnikümmend meetrit Piibli-raamatu mälestusmärgist seisab kirikaia Eesti Vabadussõjas ja Ilmasõjas langenud sõdurite

mälestussammas (ajaloomälestis nr 27091). Esimest korda püstitati mälestussammas (autor R. Vasard) 1926. aastal. Sõdurikuju valmistati hallist ja aluskivi punakaspruunist graniidist, kivi-materjal leiti samast, kirikumõisa põllult. Kommunistide käsul 1941. aastal mälestussammas õhiti. Plahvatus olnud nii tugev, et purunesid kirikuaknad ja lähedal olevad hauatähised. Samba tükid veeti 7 km eemal olevasse Pirita jõkke. Saksa okupatsiooni ajal mälestussammas, mitte küll päris endisel kujul, taastati. 1948. aastal ajalugu kordus -mälestussammas lasti uuesti purustada. Skulptuuri ja raidkirjadega tükid kästi kohalikel meestel viia Lehmjale kivipurustajasse. Meestel jagus julgust ning mälestussamba osad poetati alguses vanadesse kaitsekraavidesse, praeguse Jüri tervisekeskuse ja kaupluse alale, hiljem peideti ja maeti ümber. Mälestussammas (kultuurimälestis nr 27091) taasavati kohalike inimeste eestvõttel 1989. a sügisel.

Mälestusmärk A. Th. Helle'le ja Piibli tõlkimise 250. aastapäeva tähistamiseks Foto: Kristi Aru, 2012

Soomaagist rauasulatamise tähistusmärk

Ühed Eesti tõenäoliselt vanemad rauasulatuskohad asuvad Rae raba ääres ja Jüri asula lähedal, kus on rauda toodetud juba 1. ja 2. sajandil, varasel rauaajal. Raud oli esimene metall, mida maavarana Eesti territooriumilt järve- ja soomaagina leiti. 1965. a avastas O. Raudmets Jüri kiriku lähedal Kangruepalse muinasasulakoha külje alt rauaräbu ja põletusahju tükke koos savikildudega. See viitas omaaegsele raua tootmisele muistses asulas. Šlakijäänused Jüris kõnelevad, et siin on rauda nii sulatatud kui ka töödeldud. Rauasulatuskohti on leitud ka Ameerika metsas, Aruallas, Vana-Lehmja külas.

Rauatootmine oli keerukas protsess. Maak kuivatati ja rikastati tuleriidal põletades. Rikastatud maagitükid laoti läbisegi puusöega sulatusahju šahti. Ahjus läbis süsiniku põlemisel tekkinud süsinikdioksiid (CO_2) söekihi, muutudes vingugaasiks (CO). See reageeris maagis oleva hapnikuga, taandades oksiidist raua. Piisava kuumuse (u 1500 °C) saavutamiseks pumbati sepalöötsa abil ahju õhku. Toorraud valgus olenevalt ahjutüübist kas ahju põhjale (maasse süvendatud šahtahju korral) puhastati seda ääsil kuumutades ja alasil tagudes. Lõpptooteks olid puhta separaua kangid. Raua toodang ei olnud suur ja toodetud raua kvaliteet madal, kuid ajaarvamise vahetuse ajal olid Eesti maaharijatel kohalikust maagist toodetud rauast tööriistad, noad, kirved ja nooleotsad.

Eesti esimese teadaoleva rauasulatusahju asukoha teadvustamiseks püstitati 1978. aastal Jüri kiriku vastas asuvasse mõisaparki kahest suurest graniitrahnust tähistusmärk (arhitekt Mait Summatavet). Graniitrahnud on pärit Assakult. Ühel neist on raudkirved, näeme nende arengut läbi sajandite. Kahe graniitrahnu ees on pronkstahvel sõnadega: "Siin Jüri külas sulatati soomaagist rauda meie ajaarvamise alguses". Tähistusmärgi avamisel kõlasid laulud Teaduste Akadeemia Meeskoorilt, mida juhendas Jüri kandist pärit mees, tuntud koorijuht Arvo Ratassepp. Külaliste hulgas olid helilooja Veljo Tormis, kunstnikud Heinrich Valk, Enn Põldroos ja kirjandusmees Lenart Meri ning loomulikult arvukalt ümbruskonna rahvast.

Täna on kirikumõisa park toredaks ajaveetmiskohaks. Tähistusmärgi juures on parditiik, pisut edasi aga noorte seas populaarne skatepark, mänguväljak, korvpalliplats ja rulluisurada.

Foto: Martin Minn, 2012

Proovikaevamine Rae rauasulatuskohal septembris 1968 Foto: O. Raudmetsa erakogu

Tähistuskivide avamine 1978. aastal Foto: O. Raudmetsa erakogu

Rae koolimaja Ratasseppade mälestuskivi

1868. aastal ehitati Vaskjala külla Rae vallakool. 1888. a maha põlenud Rae koolimaja hoonete asemele kerkis aastaga uus koolimaja ning jätkus lastele tarkuse jagamine. Alates 1908. aastast töötas Rae vallakooli juhatajana tunnustatud pedagoog ja aktiivne ühiskonnategelane Johannes Ratassepp. 1920. aastast muudeti Rae vallakool viieklassiliseks algkooliks, aasta hiljem kuueklassiliseks.

Rae koolimaja Vaskjala külas Foto: Turundustugi, 2007

12. juunil 1932. aastal pandi nurgakivi uuele koolihoonele. Koolimaja ehitati keset lagedat põldu, ümber istutati kuusehekk. Uue koolimaja sisseõnnistamine toimus 24. septembril 1933. Kool kujunes kiiresti ka kogukonnakeskuseks. Siin harjutasid näiteks Jüri Muusika Seltsi pasunakoor ja laulukoorid, toimusid tantsuõhtud, etendati näidendeid. Kooliharidust jagati hoones ligi 40 aastat. 1970. aastal likvideeriti Sommerlingi külanõukogu algkoolid, nende hulgas ka Rae Algkool. Ümbruskonna lapsed alustasid oma kooliteed Lehmja 8-klassilises Koolis ning peale selle sulgemist 1980. aastal avati Jüri Keskkool (nüüdne Jüri Gümnaasium)

*Jüri Muusika Seltsi 70. aastapäevaürituse tähistamine Rae koolimajas 1936. aastal
Foto: O. Raudmetsa erakogu*

Mälestuskivi asub Rae koolimaja õuel Foto: Martin Minn, 2012

Praegu (2012. a) asuvad Rae koolimaja ühes osas korterid. Vallale kuuluvas saalis ning endistes klassiruumides viiakse läbi koolitusi ja töötubasid, toimuvad mitmesugused toredad ettevõtmised. Ka Rae valla esimene külade päev toimus Vaskjala külaelanike eestvõttel just Rae koolimajas ning selle ümbruses. Koolimaja on säilitanud endiste aegade hõngu ning usutavasti leiab ka sama hingamise nagu varasemalt, mil maja oli hommikust õhtuni täis erinevaid tegemisi. Need, kes kord Rae koolimajas käinud, tahavad siia ikka ja jälle tagasi tulla.

Rae koolimaja õuel asub mälestuskivi, millelt leiame nimed Johannes ja Arvo Ratassep. Johannes Ratassep (1889-1947) alustas tööd Rae vallakooli juhina ja õpetajana 1908. aastal, olles ise vaid 19-aastane. Tegemist oli nii Rae vallas kui kaugemal hinnatud koolmeistri ja seltskonnategelasega. Juba esimestel aastatel leidis ta tunnustust eduka õppetöö eest koolis. Õpilased mäletavad J. Ratasseppe nõudliku ja erakordse õpetajana. Lapsi vaimustasid nii õpetaja teadmised matemaatikast, eesti keelest ja teistest õppeainetest, vähem tähtis polnud ka tema korrektne väljanägemine. Lisaks laste õpetamisele oli Johannes Ratassep Jüri Muusikaseltsi kirjalooja, karskusseltsi „Truudus“ esimees, Jüri Õpetajate Ühingu asutajaid ja juhatuse liige, Harjumaa Õpetajate Liidu asutaja ja esimees, Rae vallavolikogu liige. Kui 1932. aastal alustati uue Rae koolimaja ehitusega, viibis ka koolijuht ise tihedalt ehitusplatsil ja aitas sealsetel töödel. Elu ja töö viisid J. Ratasseppe hiljem Tallinna, kuid tema viimne puhkepaik asub siinsamas, Rae koolimajast mõne kilomeetri kaugusel Jüri kalmistul. Johannes ja Hella Ratasseppe poeg Arvo Ratassep (1926-1986) on tuntud koorijuht, muusikapedagoog ja helilooja. Ta on asutanud Teaduste Akadeemia meekoori ja naiskoori ning oli nende peadirigent. A. Ratassep on loonud mitmeid koorilaulu sega- ja meeskooridele, olnud mitmete üldlaulupidude, koolinoorte laulupidude ja üliõpilaslaulupidude üldjuht.

Kurna mõisa park

Kurna mõisa park asub Kurna külas ning kuulub ajaloolise haldusjaotuse alusel Jüri kihelkonda. Park (keskkonnaregistri kood KLO1200378) võeti kaitse alla Harju Rajooni TSN Täitevkomitee üldkohustusliku otsusega nr 3, 24. juuni 1960.a. Tallinna ringteest kagus asuva pargi pindala on 10,9 ha ning see külgneb Kurna-Mõisaküla peakraavi ja Mõisaküla teega. Kaitsealusest osasse jääb välja enamus mõisa sissesõidualleest, Üksiku Rüütli kõrtsi poole jääv tiik ja müüriaga piiratud endisaegne tarbeaed/puuviljaaed/rohtaed.

Mõisapargi rajamise kohta puudub informatsioon, kuid juba esimesel teadaoleval mõisaplaanil 1697. aastast on praeguse pargi ala ja seda ümbritsevad kivimüürid näha.

Kurna mõisa esmamainimine oli 1384. aastal (Cournal, Koiranea), mil see kuulus Herman Esenbekele. Mõis on läbi ajaloo käinud käest kätte kuuludes järjest von Treiden'itele (1475-1670), von Fersen'itele (1670-1733), von Schlippenbach'idele (1733-1745), von Derfelden'itele (1745-1800), von Lantingshausen'itele (1800-1833) ja von Knorring'utele (1833-1898). 1898 omandab mõisamaad sünnijärgne aukodanik Nikolai Andreas Koch, kelle valdustesse kuulus mõis kuni 1917. aastani, mil see müüdi Tallinna linnale 1000000 rublaga. Kurna oli pärast 1917. aastat ainus linnamõis ja see varustas piimasaadustega Tallinna linna hoolekandeesutusi. Mõisa asemele rajati 1949. aastal kolhoos „Rahva Võit“ ning lõpuks kuulus mõisakompleks A. Sommerlingi nimelisele sovhoosile. 2002. aastal tulekahjus peaaegu hävinud härrastemajas on paiknenud nii algkool, kauplus kui ka korterid.

Kurna mõis ehitati madalale maale ning seetõttu kaevati maa kuivendamiseks 17. sajandi näljaajal tiikidesüsteem, mis on ühendatud pargist Ülemiste järve suunduvate kuivenduskraavidega.

Pargi avatud ja suletud alade vahetamine on raske hinnata, kuna puudub kaardimaterjal ning tänaseks päevaks on park olnud kümneid aastaid hooldamata.

Vana keldri võlv Foto: Birgit Parmas, 2012

Foto: Birgit Parmas, 2012

Pärandkultuuriobjekti kirjelduse alusel oli puistu koosseis 2007. aastal järgmine: 40% tamm, 40% saar; 10% kuusk ja 10% kask.

Kurna mõisa park on hetkel metsastunud ning vana pargistruktuuri on võimalik leida vaid osades piirkondades. Rae vallavalitsus planeerib hakata 2013. aastast alates osade kaupa taastama ja korrastama Kurna mõisa parki.

Foto: Birgit Parmas, 2012

Karjavere tamm

Vaskjala tamm on tuntud ka kui Karjavere tamm ja Kapa tamm. Vaskjala tammeks on teda hakatud nimetama inimesed väljapoolt küla. Kapa tammeks hüütakse puud seetõttu, et nõukogude ajal oli Karjavere talu tühi ning Kapa vana peremees puhastas 1970.aastate paiku tamme ümbruse võsast puhtaks. Karjavere tamm kasvab Karjavere mäel, mis on ümbruskonnas üks kõrgemaid punkte. Tamme kõrval kasvab veel mitmeid üksikuid noori tammesid. Vaskjala tamm on kaitse all looduskaitse üksikobjektina (keskkonnaregistri kood KLO4000301). Tamme tüve ümbermõõt rinnakõrguselt on 4,8 meetrit, kõrgus 22 ning võra läbimõõt 25 meetrit. Võra läbimõõdu tõttu ongi Karjavere tamm looduskaitse all – nimelt on ta suurimate võraläbimõõduga tammede seas Eestis.

Kunagi varem, atlantilises (8000-5000 aastat tagasi) ja subborreaalses (5000-25000 aastat tagasi) kliimastaadiumis oli siinne kliima tunduvalt pehmem kui täna. Ligikaudu samasugune nagu praegu Saksamaal. Siin olid laialt levinud tammemetsad ning taimestiku ja loomastiku hulgas leidis palju selliseid liike, mis praeguseks kadunud või haruldaseks muutunud. Siinse kliima jahenes ning koos sellega ka tammede osatähtsus Eesti metsades vähenema. Praegused tammikud on suuresti jäänukid varasemast soojemast perioodist.

2010. aastal rajas vallavalitsus talgute korras Karjavere tamme juurde laudtee.

Tamme juurde viiv laudtee Foto: Martin Minn, 2012

Foto: Kristi Aru, 2012

Foto: Martin Minn, 2012

Limu järv

Foto: Turundustugi, 2008

Foto: Turundustugi, 2008

Foto: Turundustugi, 2008

Limu järv on umbes 12 ha suurune (keskkonnaregistri kood VEE2006500). Järv paikneb Seli külas. Järv on võrreldes varasemaga oluliselt väiksemaks kuivanud, kunagisest pindalast on alles sumbes neljandik. Ära kuivanud alast on saanud õötsik, mis ümbritseb järve igast küljest. Õötsikule järgneb rabamännik. Limu järvel on linnu- ja veekaitsealine tähtsus (eriti rohkesti pesitseb siin naeru- ja kalakajakaid) ning ta on kantud Eesti ürglooduse raamatusse. Järve pikkus on 650m ning laius 560 meetrit. Kaldajoone pikkus on 2815 m.

Põhi on kruusane ja paene. Järv toitub sademetest ja allikate veest. Trummi kraavi kaudu on järvel väljavool Leivajõe, mis on Pirita jõe parempoolne lisajõgi. Järvest ida pool asuvad Seli küla moreenseljandikud koos rändrahnudega.

Limu järv on ümbritsetud Limu raba-ga. Piirkonnas on veel teinegi tähtis piirkond. Nimelt järvest lõuna poole jääb looduskaitsealune Limu raba hoiuala. Hoiuala kaitse-eesmärk on niiskulembeste kõrgrohustute, liigirikaste madalsoode ja puisniitude kaitse. Limu raba hoiuala pindala on 30 ha. Hoiuala asutati 2005. aastal.

Veepeegli pindala	12 ha
Järve pikkus	650 m
Järve laius	560 m
Kaldajoone pikkus	2815 m

Mädajärv

Foto: Martin Minn, 2012

Mädajärv on keskkonnaregistris kirjas kui Patika Mädajärv (VEE2006600). Seda põhjusel, et Mädajärvesid on Eestis mitu. Patika Mädajärv on samuti natuke ekslik nimi, sest tegelikult asub Mädajärv aga hoopis Suuresta külas. Mädajärv on umbjärv.

Mädajärve andmed:

Veepeegli pindala	4,3 ha
Järve pikkus	260 m
Järve laius	230 m
Kaldajoone pikkus	786 m

Aastal 1798 ilmunud maakaardil Kar-ta teatra vainõ Rossiiskoi Imperii protiv shvedov on järv tähistatud kui oz Meda (vn ozero = järv). Aastal 1844 ilmunud maakaardil Generalcharte von Ehistland on järve nimeks märgitud Mudda. 2012. aastal rajati Mädajärve ümber laudtee.

Rabajärvede kalastik on üldiselt liigivaene. Peamised liigid on ahven ja haug. Sammaldest on ülekaalus erinevad turbasamblad ehk sfagnumid, vähem on metsasamblaid. Erinevaid samblaliike võib rabas leida kuni 20. Rohu- ja puhmarinne on suhteliselt liigivaene, enam-esinevad: kanarbik, sinikas, mustikas, pohl, hanevits, kukemari, harilik jõhvikas, väikeseviljaline jõhvikas, küüvits, pors, tuppvillpea, raba-jänesvill, rabamurakas, pilliroog, sinihelmikas, ümaralehine huulhein, valge nokkhein ja rabakas. Rabas kasvavatest marjadest on jõhvikas kõige suurema viljakandvusega. Arvestuslikult võib jõhvika aastane saagikus olla üle 200 kg/ha.

Foto: Martin Minn, 2012

Mädajärve matkarada Foto: Birgit Parmas, 2012

15. 16.
Suursoo 17.

18.

1.

- 1. PIRITA JÕGI
- 15. REIMA KADAKAS
- 16. PARASPÖLLU LOODUSKAITSEALA
- 17. JÕEPERE KÜNNAPUU
- 18. LILLEORU ÕPPE- JA KÜLASTUSKESKUS ARUVALLA KÜLAS

Reima kadakas

Rae vald on kohalikul tasandil looduskaitse alla võtnud Suursoo külas kasvava kadaka (Keskkonnaregistri kood KLO5000017). Kohaliku kaitse alla võeti puu Suursoo kadaka nime all. Puu kaitsevööndi suuruseks määrati 9 meetrit. Lähemal kui 9 meetrit on keelatud igasugune majandustegevus, sh loodusvarade kasutamine, maavara kaevandamine, uute ehitiste püstitamine, sõiduki või maastikusõidukiga sõitmine, telkimine ja lõkketegemine. Samuti ei ole lubatud puu kaitsmise huvides rahvaürituste korraldamine selleks ettevalmistamata ja kaitseala valitseja poolt tähistamata kohas. Keelatud tegevuste loetelus on veel uuendusraie tegemine, uute maaparandussüsteemide rajamine, taimekaitsevahendite ja väetiste kasutamine.

Reima kadaka tüve ümbermõõt rinnakõrguselt on 129 cm ja kõrgus ulatub 7 meetrini. Puu vanust hinnatakse 300 aasta peale. Nende andmetega võiks siinse kadaka jämeduselt paigutada Eesti kadakate seas teise kümnesse, jämedaim on Raplamaal kasvav kadakas, mille tüveümmarmõõt on 201 cm.

Kohalike seas liigub legend, et Suursoo kadaka all on Põhjasõja ajal jalgu puhanud Rootsi kuningas Karl XII koos oma sõjaväega. Kadaka kõrvalt läks mööda Põhjasõja-aegne tee Tallinna. Hiljem on selgunud, et Karl XII legend on seotud hoopis Suursoo külas paikneva Jõepere künnapuuga (rahvasuus Jõepere jalakas).

Foto: Martin Minn, 2012

Paraspõllu looduskaitseala

Paraspõllu looduskaitseala (Keskkonnaregistri kood KLO1000167) asub Harjumaal Raasiku ja Rae valla piiril. Kaitseala on loodud 1999. aastal haruldaste kaitsealuste taimeliikide ning nende elupaikade kaitseks. Alal asuvas madal-soos kasvab 19 kaitsealust taimeliiki, millest üks I kategooria alune. (Siin kasvab alpi võipätkas, püsiksannikas, koldjas selaginell, soo-neiuvaip, täpiline sõrmkäpp.) Samuti esineb kaitsealal sobivate elupaikade hävimise tõttu ohustatud linnuliik – rohunepp. Madal-sood elupaigana eelistava rohunepi Euroopa viimased tugevad elujõulised populatsioonid ongi säilinud veel vaid Eestis ja Lätis. Linnule sai hukatuslikuks see, et tema elupaika - madal-sood - on soodest kõige lihtsam põllumaaks pöörata. Kaitseala pindala on 476,5 ha.

Paraspõllu soo on ulatusliku Peningi turbaraba kagusopp, mis piki Käpa ehk Silmsi oja kiiluna ümbritsevate moreenseljandike vahele sirutub.

Foto: Martin Minn, 2012

Foto: Martin Minn, 2012

Foto: Rene Rünt, 2012

Soo põhjapiir on küllaltki tinglik. Kasvukohatüüpidest on valdav madalsoo. Vähemal määral esineb puisraba, lodumetsa, lammisood ja allikasood. Siiresood esineb vaid laiguti massiivi lääneosas. Loogana kulgev oja poolitab soo kaheks erilliseks osaks. Peamiseks sootüüpe eristavaks teguriks on seal pinnases liikuva vee päritolu. Nimelt asub ojast läänepool suurem ja kõrgem raba, mis toidab madalsood happeliste vetega. Selline vee liikumine rabast madalsoosse kujunenud 20. sajandi aluses kui õgvendati ja süvendati Silmsi oja. Lubjalembelisi liike, ka kápalisi, leidub läänepoolse osa madalsoos laiguti ja vähearvuliselt. Samas leidus seal rikkalikult kahelehist káokeelt. Soo idapoolne osa saab oma pinnavee immitsevatest allikatest ja see määrab ka taimestiku iseloomu. Valdavad on pruuni sepsika-raudtarna ja kuivemates kohtades luika-sookastiku kooslused. Lubjarohkus kajastub ka kápaliste arvukuses ja liigilises koosseisus, kus pääsevad mõjule sellised liigid nagu kärkseõis, harilik káoraamat, hall kápp ja lubjakõrgendikul ka suur káopõll.

Kaitse-eeskirja kohaselt on inimestel lubatud kaitsealal viibida, korjata marju, seeni ja muid metsa kõrvalsaadusi, pidada jahti ja püüda kala. Telkimine ja lõkketegemine kaitsealal on lubatud paikades, mis on kaitseala valitseja nõusolekul selleks ettevalmistatud ja tähistatud. Üle 20 osalejaga rahvaüritusi selleks ettevalmistamata kohtades võib korraldada kaitseala valitseja nõusolekul. Kaitseala teedel on lubatud söidukitega söitmine. Söidukitega söitmine väljaspool teid ja maastikusöidukitega söitmine on lubatud järelevalve ja päästetöödel, kaitse-eeskirjaga lubatud töödel, kaitseala valitsemisega seotud töödel ning valitseja nõusolekul teostataval teadustegevusel.

Jõepere künnapuu

Jõepere jalakas asub Suursoo külas vahetult Paraspõllu looduskaitse ala kõrval. Pikka aega arvati, et tegemist on jalakaga, kuid tegelikult kasvab seal hoopis künnapuu. Künnapuu ja jalakas on väga sarnased puud. Tänapäeval kuuluvad mõlemad Eesti metsade haruldasemate puuliikide hulka. Ainuüksi lehtede, võrsete ja pungade järgi määrates ei tarvitse õiget tulemust saada. Täpseima määrangu annab siiski õite või viljade uurimine. Isegi siis, kui viljad on puult pudenenud, võib neid teinekord leida maast või tüve õnarustest. Kui vili on servast ripsmeline ja viljaraag viljast pikem, on kindlasti tegemist künnapuuga.

Jalaka perekonnast kasvavad meil looduslikult harilik jalakas (*Ulmus glabra*) ja künnapuu (*Ulmus laevis*). Nii jalakas kui ka künnapuu on meil üsna haruldased metsapuud, kuid märksa enam tuttavad haljastuses. Jalaka eluiga on kuni 300 aastat, künnapuul 150, harvem 300–400 aastat.

Suursoo künnapuu on Eestis jämeduselt üheksandal kohal ning Harjumaal on ta kõige jämedam künnapuu. Puu kõrgus on 20 m ja tüve ümbermõõt 1,3 meetri kõrguselt 464 cm.

Endise pühapuu kohta on teada hulk pärimuslugusid:

- Pühaks puuks ega hiiepuuks pole teda kutsutud, küll aga öeldi, et seda ei tohi puutada, see on vannutatud puu. Nagu vanne oli peal, et seal ei tohi võtta. Kõik teadsid, et seal ei tohi oksa murda.

Foto: Birgit Parmas, 2012

Foto: Birgit Parmas, 2012

Foto: Birgit Parmas, 2012

- Pikaveres Jõepere talu koplis kasvab üks väga vana puu. Keegi pole suutnud ta vanust üles arvata. Räägitakse, et vanapagan ise ta sinna istutanud. Keegi pole tohtinud seda puud rikkuda. Kes seda siiski teinud, seda tabanud õnnetus. Kord murdnud ometi keegi õitseline omale puust oksa. Järgmisel hommikul olnud tema hobune kadunud. Pärast seda lõiganud sama talu peremees sellest puust kaljaastjale pulga. Järgmisel aastal surnud temal kõige parem härg ära. Peale selle pole julgenud keegi sellesse puusse puutuda.

- Jõepere „jalaka” puhul paelub tema tänapäevani säilinud eristaatus külarahva seas – austus puu vastu on ehtne. Puuga haakub ka üldtuntud muistend Rootsi Kaarlist (Karl XII), kes olevat siin peatunud ja lõunanatud. Mõni rääkivat ka Peeter I-st.

Lilleoru õppe- ja külastuskeskus Aruvalla külas

Rae valla lõunaservas asuvas kaunis Lilleoru keskuses on ühendatud teadmised inimesest, mille tuum on üks: inimese teadlik areng, meelerahu ja elu kooskõlas ümbritseva maailmaga. Ligi 20 aasta jooksul on paljude vabatahtlike toel siia endise Lilleoru talu maadele loodud looduslähedane õppe- ja elukeskkond.

Lilleoru südames asub ainulaadne iidse loomismustril põhinev Elulille park. Maailma kultuuride pärandit ühendav maastikuvorm sümboliseerib inimese olemust, universaalset tarkust ja harmooniat, mis on loomupäraselt omane meile kõigile. Elulillel on oma koha leidnud erinevate vaimsete traditsioonide pühapaigad.

Elulille õielehtedele ja astmelistele terrassidele rajatud peenardel kasvavad eriliselt lopsakad ja väekad ravimtaimed, millest segatakse käsitsi ainulaadseid teesegusid. Lilleoru ürdiaias järgitakse mahepõllunduse ja permakultuuri põhimõtteid ning aed on Põllumajandusameti poolt mahemärgiga tunnustatud.

Lilleoru lähiümbrust ilmestavad suured põllu- ja metsamassiivid, mille vahel paiknevad üksikud talumajapidamised. Ümbruskonnale on iseloomulik väga iidne inimasustus, mida tähistavad vana asulakoht, matmispaik ja ohtralt kultuse- ja ohvrikive, millest üks asub ka Lilleoru maa-ala kirdeosas. Loodusolud ja rahulik elukeskkond loovad hea võimaluse tervisliku ning loodussäästliku eluviisi harrastamiseks.

Foto: Lilleoru, 2012

Lilleorus ootavad külastajaid:

- lidsel loomismustril põhinev maastikuvorm Elulille park
- Väekate ravimtaimedega mahepõllunduslik ürdiaed
- lidsed tuletseremooniad ja higistamistelgid, mis aitavad tuua häid muutusi oma ellu
- Joogale, sisemisele arengule ja tervislikule eluviisile pühendatud kursused

Kontakt

Lilleoru MTÜ, Aruvalla küla, 75320 Harjumaa

Tel 56501340 (Lilleoru perenaine Iivi Kesa)

lilleoru@lilleoru.ee

www.lilleoru.ee

Foto: Lilleoru, 2012

Kasutatud kirjandus

1. Pirita jõgi

Järvekülg, A. Eesti jõed. Tartu, 2001.

Keskonnateabe Keskus, 2012. <http://www.keskkonnainfo.ee/main/index.php/et/meist/projektid/vooluveekogude-seisundi-parandamine/584?tmpl=component>

Keskonnaregister, seisuga 10.10.2012.

2. Külma talu park/ Vabadusvõitluse muuseum

Keskonnaregister, seisuga 10.10.2012.

Turundustugi. Rae valla virtuaaltuur, 2007. <http://www.virtuaaltuur.rae.ee/>

Tõrs, J. Rännak. Eesti vabadussõja ainetel.

3. Rae rooduvarjend

Böckler, P. Rae valla muistsed mälestised, 2005.

MTÜ Peeter Suure Merekindlus www.psm.ee

4. Assaku Nõiakivi

Mandel, M. Minevikult tänapäevale. Tallinn, 1984

Oskar Raudmets – raudne mees. Eesti Loodus nr 10, 2003.

Kultuurimälestiste Riiklik Register, seisuga 10.10.2012.

Rommel, M.-A. Päritud paigad. Kohajutte ja legende Rae vallast. Jüri/Tartu, 2011.

Turundustugi. Rae valla virtuaaltuur, 2008. <http://www.virtuaaltuur.rae.ee/>

5. Lehmja-Loo tarandkalme

Kultuurimälestiste Riiklik Register, seisuga 10.10.2012.

Raudmets, O. Mõnda Tallinna lähikonna kinnismuististest ja nende kaitses. Sirp ja Vasar nr 43, 24.10.1969.

koostaja Raam, V. Eesti arhitektuur. Tallinn, 1997.

Sai, K. Minu kodukoha muistsetel radadel. Referaat. Jüri, 1998.

6. Muistne asulakoht

Kultuurimälestiste Riiklik Register, seisuga 10.10.2012.

Lavi, A. Väga vanadest ehitustest. Ehitaja, nr 42, 1993.

Niinre, A. Mõnda endisest Lehmja külast. Harju Elu, 15.05.1985.

Rauaräbus on leidude lootus. Harju Elu, 17.11.1984.

Raudkepp, R. Lehmja küla elu öitses enne Põhjasõda. Rae Sõnumid, 04.2011.

7. Lehmja tammik

Keskonnaregister, seisuga 10.10.2012.

Rommel, J. Lehmja tammik. Uurimistö tulemuste aruanne. 2006-2007.

Rommel, J. Lehmja tammik, meie pärandvara. Eesti Loodus. 4/2005. Timm, U. Lehmja tammiku kaitsekorralduskava. 2007.

8. Jüri kirik ja kirikuaed

Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. http://www.eelk.ee/h_juri.html Treimann,

T. Jüri mälestussammas. Harjumaa, 22.02.1994.

Vabadussõja mälestusmärgid. Tallinn, 2002.

9. Rauasulatamise tähistusmärk

Ilves, L. Muistne töötarkus sai tähistatud. Harju Elu, 01.07.1978.

Kaal, A. Huvi muistse töötarkuse vastu. Kodumaa, 16.08.1978.

Peets, J. The Power of Iron: Iron Production and Blacksmithy in Estonia and Neighbouring Areas in Prehistoric Period and the Middle Ages. Muinasaja teadus, 12. Tallinn, 2003.

Saar, U. Rauasulatamine sai alguse Jüris. Harju Elu, 19.11.1977.

Tvauri, A. Rahvasterännuaeg, eelviikingiaeg ja viikingiaeg Eestis. Estonian Archaeology 4. Tartu, 2012.

10. Rae koolimaja, Ratasseppe mälestuskivi

Malsroos, V. Jüri gümnaasiumi ajalugu. http://www.jyri.edu.ee/uldinfo/koolimuuseum/ajalugu/hariduselu_1737, 01.10.2012.

Põldmäe, J. Johannes Rataspepp – Rae valla pedagoog ja kultuuriinimene. Rae Sõnumid, nr 12, 2005.

11. Kurna mõisapark

Artes Terrae OÜ. Kurna mõisa pargi hoolduskava 2012-2021. 2011.

Keskonnaregister, seisuga 10.10.2012.

12. Karjavere tamm

Rommel, M-A. Päritud paigad. Kohajutte ja legende Rae vallast. Jüri/Tartu, 2011.

Keskonnaregister, seisuga 10.10.2012.

Kaljuste, T. Folialis OÜ. Karjavere tamme infosilt.

13. Limu järv

Keskonnaregister, seisuga 10.10.2012.

14. Mädajärv

MTÜ Ristikhein. Sood ja rabad. Metsaomaniku nõustaja Sinu mets. Sügis 2005.

Keskonnaregister, seisuga 10.10.2012.

15. Reima kadakas

Kaljuste, T. OÜ Folialis. Reima kadaka infosilt.

Rommel, M-A. Päritud paigad. Kohajutte ja legende Rae vallast. Jüri/Tartu, 2011.

16. Paraspõllu looduskaitseala

Kivistik, A. Paraspõllu soo käpalised. Eesti Orhideekaitse Klubi ajakiri nr 4 Ööviul. 2000.

Keskonnaregister, seisuga 10.10.2012.

17. Jõepere künnapuu

Relve, H. Eesti Loodus. Eesti jämedamad jalakad ja künnapuud. 12/2011.

Relve, H. Eesti Loodus. Jalakas ja künnapuu Eestis. 03/2011.

Rommel, M-A. Päritud paigad. Kohajutte ja legende Rae vallast. Jüri/Tartu. 2011.

Rommel, M-A. Vannutatud puu. Eesti Loodus, 12 /2011.

18. Lilleoru

